

دادوستدهای فن معماری و ایدئولوژی اسلامیدر ایران

علی جعفری دانشجوی ارشد رشته معماری

دکتر محمد پیر محمدی عضو هیئت علمی دانشگاه لرستان

چکیده:

این مقاله پژوهشی در چگونگی تاثیر مفاهیم و ایدئولوژی اسلام بر فن و هنر معماری در ایران و چگونگی تاثیر و نقش معماری در تلفیق و تبدیل ایدئولوژی اسلام به بنای معماری است که اوج هنر خود را در ساخت مسجد به منصفه ظهور رسانده است آنچه در بین عوامل تاثیر گذار در شکل گیری معماری بیش از همه موارد خود نمایی میکند ایدئولوژی و تفکر غالب است چه قبل ظهور اسلام در ایران باشد و یا بعد ظهور اسلام معمار است که سکان هدایت این فن را در اختیار دارد معمار که افزون بر آشنایی با مسائل مربوط به فن خویش باید ایده و تفکری را تبدیل به بناء نماید جسمی صلب پابرجا و ثابت که از مواد بدست می آید و باید قابلیت انتقال نوع نگرش و تفکری را دارا باشد در این مقاله سعی در عیان سازی روابط و داد و ستدهای معماری ایرانی و ایدئولوژی اسلامی است اثر بخشی پیام واضح و بدون پیرایه (لا اله الا الله) (نیست خدایی جز خدای یگانه) که رستگاری بنده را در تبعیت از خالق می داند و نه بنده خدا، معمار و هنرمند ایرانی را که ذهنی پویش گر دارد را بر آن داشت که در محیط خود علاوه بر زوایای

مهندسی دست به جستار جهت یافتن حقیقت و به عبارتی سیر در آفاق نماید

واژگان کلیدی: ایدئولوژی اسلام، معماری ایرانی،

مقدمه:

مکتب و اندیشه اسلامی حامل پیام بندگی در محضر خالق هستی است. کشف حقیقت که آبخور فطرت بوده و در انسان نهادینه شده است، بستر کمال گرایی انسان را مهیا می کند. طرح مایه کمال گرایی را در هنر عبودیت می توان جستجو کرد (نقره کار، ۱۳۸۶ کاظمی، ۱۳۹۰) و هنرمند ایرانی اندیشه خویش را برای بیان این حقیقت به کار برده است. عناصر معماری ایرانی اسلامی هریک پیامی را به مخاطب القا مینماید و علاوه بر آراستن محیط و ظواهر در ارتقاء کیفیت فضای معنوی، نقش بسزای را ایفا مینماید.

عناصر معماری خلق شده توسط معمار ایرانی با چارچوب ایدئولوژی اسلامی نمادهای هستند هایی هستند که در مقام دیداری خداوند قرار گرفته اند و از مرتبه خویش نزول کرده تا معنای متعالی را بیان نمایند. هدف از این تحقیق، نمایاندن زوایای ایدئولوژی اسلام و تاثیر آن بر معمار ایرانی در هنگام ورود دین اسلام به ایران و ایفای نقش و تبدیل و تلفیق این ایدئولوژی به فن معماری توسط معماران ایرانی می باشد ...

۱- سیری در هنر ایرانی - قبل از اسلام

تاریخ هنر در ایران بیانگر عظمت و اقتدار و نبوغ هنر ایرانی است. این امر در آثار هنری مربوط به قبل از اسلام بالاخص در هنر و فن معماری به خوبی قابل مشاهده است. هنرمندان ایرانی قبل از اسلام با در نظر گرفتن معیارهای قراردادی آن عصر از هنر ایرانی اصیل و با هویت خاص خود بهره میبردند. هنر ایرانی قدرتش در تفهیم و تزئین و انتزاع، تخیل و حساس ترین جاذبه ای را که در مفهوم هنر می توان جستجو نمود. در هنرهای ایران زمین به وضوح مشهود است

هنر می تواند بر انگیزنده فطرت و باری دهنده انسان در سر باطنی او از زیبا ییهای محسوس به زیباییهایی معقول و ملکوتی باشد (نقره کار، عبدالحمید، ۱۳۸۶)

۲- ارتباط معماری و ایدئولوژی

معماری ابزار است که به خدمت در می آید و به خود قالب میگیرد گاهی در خدمت دین ، گاهی در خدمت انسان بهره بردار و بر آوردن نیاز ، گاهی جهت خود نمایی ، و یا گاهی در خدمت تفکرات صاحبان قدرت بوده است

معماری تابع ایدئولوژی و تفکرات و خواستها و انتظارات است مبانی ایدئولوژی و تفکر است که چون قالب عمل می کند و به هر موضوعی رنگ و بوی خاص را القاء میکند

آنچه در بین عوامل تاثیر گذار در شکل گیری معماری بیش از همه موارد خود نمایی میکند بعد پیروی از اقلیم ایدئولوژی و تفکر قالب است چه قبل ظهور اسلام در ایران باشد و یا بعد ظهور اسلام معماران سکان هدایت این فن را در اختیار دارد معمار است که افزون بر آشنایی با مسائل مربوط به فن خویش باید ایده و تفکری را تبدیل به بناء نماید جسمی صلب پابرجا و ثابت که از مواد بدست می آید و باید قابلیت انتقال نوع نگرش و تفکری را دارا باشد

۲-۱ برقراری ارتباط بین فن معماری و ایدئولوژی نوپای اسلامی در ایران

پس از ظهور اسلام، معماران ایرانی که دین مبین اسلام در جان و دل آماه رسوخ کرده بود سعی نمودند تا از مبانی و ایدئولوژی اسلامی در آثار خود بهره گرفته و هنر خود را ارائه دهند هنری که از امور عبادی و اعتقادی آنها شکل گیر و در حد توان آثارشان را به درج های از مقبولیت و شایستگی برسانند (بمانیان، محمدرضا، ۱۳۸۶)

در این راستا به این اصول اعتقادی مسلمین توجه شده است که معماران ایرانی مسلمان سعی نموده اند تا با بهره گیری از شعار اصلی توحید (لا اله الا الله) قابلیت هنری خود را به اسارت و بند معنویات دین مبین اسلام در آورند و بنای را که خلق میکنند هم بالندگی معماری ایران وهم مفاهیم دین مبین اسلام را به معرض نمایش در آورند

۳- شکل گیری معماری ایرانی اسلامی

مبانی اصول اعتقادی در دین اسلام یا به عباتی دیگر تفکر اسلامی خضوع در مقابل خالق هستی است این ایدئولوژی انسان در پی کشف و عیان سازی زوایای وجود مبارک حضرت حق باری تعالی در محیط اطراف خویش سوق میدهد، ایدئولوژی اسلامی انسان را دعوت به سیر در آفاق و سیر در انفس مینماید

تفکر و اندیشه تازه متولد شده اسلامی است که بندگی را در مقابل محضر خالق هستی اتحاد بین هم نوع برابری و برادری را ترویج می دهد ، ایدئولوژی و طرز تفکری نواست که معمار ایرانی و هنرمند و معمار ایرانی خود خواسته پذیرای آن می شود با ورود اسلام به ایران شکوفایی دانش افزایش یافته و مراکز علمی آموزشی بسیاری پدید آمد که در آغاز ادامه همان سنت تشکیل حلقه های بحث و درس در مسجد بودند در مساجد هر حلقه ای با نام آن درس شناخته میشد (سلطان زاده ، ۱۳۶۴)

اثر بخشی پیام واضح و بدون پیرایه (لا اله الا الله) (نیست خدایی جز خدای یگانه) که رستگاری بنده را در تبعیت از خالق می داند و نه بنده خدا، معمار و هنرمند ایرانی را که ذهنی پویش گر دارد را بر آن داشت که در

محیط خود علاوه بر زوایای مهندسی دست به جستار جهت یافتن حقیقت و به عبارتی سیر در آفاق نماید

کشف وجود اقدس حضرت حق باری تعالی جزء با تفکر و خضوع رخ نمی نمایاند . و راه خداشناسی از خود شناسی

می گذرد و ایدئولوژی اسلام معمار ایرانی را به سمت وسوی سیر در انفس گسیل می دارد

معمار ایرانی رضای خالق را در رضای خلق او میبیند و هر آن عملی که بانیت خیر باشد عبادت است مهمترین موضوعی که خداوند در دین اسلام بر آن تاکید دارد به طور که در قرآن کریم اشاره می نماید

ما جن وانس را جزء برای عبادت خلق نکردیم آسایش هم نوع را عبادت می شمارد بنابراین فارغ از هر نگرشی این ایدئولوژی و تفکر در او قدرت می گیرد که **خلق اثر او نوعی عبادت است** معمار ایرانی در خود به واسطه آمیزهای معنوی و روح پرور اسلام قدرت خلق اثر معنوی را می یابد

از منظر جهان بینی اسلامی پدیده های عالم دارای دو معنا و درجه ظاهری و باطنی صورت و معنا هستند در حیطه هنر و معماری ، توجه به جنبه باطنی آثار و پدیده های منجر به نگرشی در طراحی معماری می گردد که معنا گرایی نام دارد (بمانیان ، عظیمی ، ۱۳۸۹)

۳-۱ نقش معماری ایرانی در تلفیق مفاهیم معماری ایرانی با اسلام

معمار و هنرمند ایرانی باید نقش معنوی و اصول ربانی اسلام را در ساخت متبلور میکرد اینچنین مهمی نیاز به شناخت مفاهیم اسلام توسط معمار ایرانی دارد معمار و هنرمندان ایرانی اصول اسلام را که چون آب زلال و شفاف و بدون پیرایه بود درک کردند و خویشتن رامیزبان این اصول قراردادند و این میهمان نوظهور را که چون آب زلال و شفاف بود با قالب ایرانی شکل دهی کردند

تاثیری که اسلام بر معماری ایرانی می گذارد در واقع تزریق روح به بنای ایرانی است و معماری ایرانی با بکارگیری یکسری مفاهیم همچون بازگشت به اصل کثرت به وحدت و بکارگیری آرایه های نمادین در هنگام خلق بناهای بی نظیری خلق میکند (پیرمحمدی ، - شریفی ، - نیکزاد فرخی ، ۱۳۹۳)

و معماری ایرانی اسلامی زاده شد بدون آنکه به کلیت این اصول خللی وارد شود و این معماری ایرانی بود که با تلفیق اصول وقوائد اسلامی با بین مایه قابل تامل و توجه که از معماری قبل از اسلام با خود حمل می کردند به معماری ایرانی اسلامی دست پیدا کردند ارتباط معماری با دین اسلام نشانه اعتقاد به توحید، ایمان و عمل به آموزه ها و تعالیم دین اسلام است

دنیا مزرعه آخرت است بنابراین باید با سیر در آفاق و انفس پس از خود سازی و تلاش برای یک زندگی معنوی باید به نتایج آن در آخرت امیدوار باشیم معماران ایرانی کوشیده اند تا از اصول و اعتقادات و مبانی دین اسلام در آثار خود بهره گرفته و هنری را ارائه دهند که بازتابی از امور عبادی و اعتقادی آنها باشد و در حد توان، آثارشان را به درجه ای از مقبولیت و شایستگی برسانند و معماری ایرانی اسلامی برگرفته از زبان قرآن است و عمق و غنای تمدن اسلام را با بهره گیری از روح معنویت نشان می دهد. این امر به گونه ای است که اعتقاد به توحید و ایمان به تعالیم اسلام به عنوان اندیشه زیبایی شناسی دین اسلام در معماری ایرانی اسلامی تجلی می یابد مؤلفه های به جا مانده از دوران پیش از ظهور اسلام نشان می دهد از زمانی که انسان هنر را شناخت یعنی از هزاران سال پیش، هنر وسیله ای برای برقراری ارتباط او به شمار می رفت. لذا معماری ایرانی اسلامی به واسطه وجود معماران زبردست بسط و گسترش یافت و از آنجا که رهبانیت و ترک لذات دنیا سنت پیامبر خاتم نیست بازار با همه اجزاء و عناصرش نیازهای مردم را از خانه تا مسجد و از مسجد تا خانه (یعنی هم نیاز معنوی و هم نیاز مادی) را تامین می کند (نقره کار عبدالحمید، ۱۳۸۶) از این رو معماری ایرانی اسلامی نه تنها در اماکن دینی چون مساجد مورد استفاده قرار گرفت، بلکه از آن در مدارس، قصرها و حتی خانه ها و حمامها نیز بهره گرفته شد

۴- بهره گیری معمار ایرانی از دانسته خود در ساخت مسجد

ایرانیان کهن و هنرمدان آنها باور به تقلید درست داشتند و آنرا بهتر از نوآوری بد می دانستند تقلید یا برداشتی که منطبق داشته باشد و با شرایط زندگی سازگار باشد از این وجوه خاص جامع را از مسجد متمایز می کند می توان به محراب ، منبر ، یا سکوی وعظ مقصوره یا محصوره ناو یا راهروی میانه شبستان و گنبد اشاره کرد ذکر این نکته حائز اهمیت است که همه این عناصر در یک بناء با درجه اهمیت برابر باقی نماندند و با همگی آنها به یک نحو برخورد نمی گردد (براند، ۱۳۸۳)

معمار ایرانی گنبد را در معماری قبل از اسلام می شناسد و خاصیت پوشش دهی گسترده آن را ، مناره را ، خاصیت بصری فضا ، تاثیر رنگ ، نور ، را ایرانی هنرمند تمام هنر و استعداد و علم خویش را اعم از شناخت ریتم ، هندسه ، ذوق ، هنر را بکار میگیرد که ایدئولوژی اسلام را به نمایش بگذارد در مقابل اسلام دینی است که همه را برابر و برادر می داند فرامی خواند همگی را برزیر پرچم حضرت حق و ندای حی الفلاح را به ارمغان آورده

۴-۱ نقش معمار ایرانی در اتخاذ بهترین محل برای جانمایی مسجد

هر جا که امور مسلمین در آنجا سامان یابد هم آنجا مسجد ساخته می شود بدین طریق نیازهای عمومی و خدماتی مردم بر آورده می گردد مسجد ملجای برای بی پناهان است مسجد که جایگاهی برای رتق وفتق امور مسلمین است ، محل عبادت مسلمین است لذا این محل را در موقعیتی قرار می دهد که عمده جمعیت یک شهر در آن واقع است ، نمازگزاران در آنجا با خلوص نیت به نماز می ایستند ، جایگاهی برای جشن ، عزاداری ، فراگیری علم ، محوری است که در شکل گیری محیط اطراف تاثیر به سزا دارد ، امن ترین مکان از لحاظ معنوی فضای را طراحی میکند که

همگان در اضطرار در آنجا مجتمع می شوند این مکان محل سجود بنده در مقابل حضرت حق باری تعالی می باشد
بنابراین تمام قدرت و تفکر خود را به کار می بندد

وبا علم به اینکه مسجد مکانی عمومی است برای عموم مسلمان در جانمایی مسجد معمار به شیوه ای هنرمندانه
بهترین مکان را برای ساخت مسجد انتخاب می کند مکانی که قابلیت دسترسی بازاریان ، کسبه ، مسافران ، و همه را
داشته باشد و همه عملکردهای که از مسجد انتظار می رود را برآورده سازد بهترین مکان از بعد جهت گیری مطابق با
اقلیم و راستای قبله از باب دسترسی ها سهل و صول ترین مکان مد نظر قرار می گیرد

۴-۲ فراخوانی و دعوت در ورودی

ورودی در معماری مسجد ایرانی در جهت هرچه سریع تر رسیدن مسلمان به بناء و تحقق پیام حی الفلاح یاری می
رساند

معمار ایرانی با الهام از مفاهیم وایدئولوژی اسلامی گشودگی در سر در ورودی مسجد و متمایز کردن بنا از سایر
بناهای هم جوار را مد نظر قرار می دهد گویی که بناء فرا می خواند و دعوت میکند شخص را به درون خویشتن
و گسستن از فضای خارج سر در ورودی مساجد به ناآگاه خاصیت خویش معرف را دارد بدون آنکه نیاز به نصب
علائم جهت شناسایی مکان و زمانی که ماذن بانگ حی الفلاح را سر می دهد شخص بدون درنگ و نیاز به یافتن
مسیر ناخود آگاه به سمت اندرونی مسجد هدایت می شود از تراکم بازار و محیط اطراف به حیاط عاریه گرفته از
بهشت موعود پا می نهد بهشتی که خداوند با در ختان زیبا و نهر های جاری وعده داده است از سیر در آفاق به سیر

در انفس میرسد

۴-۳ ندای آسمانی متصاعد از مناره

منار یکی از عناصر کالبدی ویژه در بناهای مذهبی اسلامی است که پیشینه ای کهن در معماری ایران قبل از اسلام داشته است. درخصوص ریشه شکل گیری منار نظرات مختلفی ارائه شده است

استاد پیرنیا: منار را در ریشه به عنوان عامل راهنما در کنار شاه راه ها و مسیرهای بیابانی و یا جنگلی برشمرده است که در دوره های بعد به مقبره بانی آن یا بزرگان تبدیل شده و یا در پی واقعه ای خوب یا بد، عملکردی جدید یافته است. کیانی نیز مناره یا منار را به معنای جای نور و بنایی بلند و کشیده دانسته که عموماً در کنار بناهای مذهبی مانند مدارس، مساجد و مقبره ها ساخته می شدند

معمار ایرانی مسلمان منار را در ساخت مسجد دخیل می نماید هم از جهت استفاده از قابلیت های سازه ای چون کمک به ایستایی گنبد و سردر های ورودی و کمکی که می تواند به ساختار گنبد نماید و هم در جهت تلفیقی از معماری باستان و ایدئولوژی اسلام

گرچه مناره در معماری قبل از اسلام بوده ولیکن معمار ایرانی با استفاده بجا از این داشته نقش خود را در داد و ستد مابین ایدئولوژی اسلام و فن معماری بازی می کند مکانی است که موذن سیطره اطلاع رسانی را در اختیار داشته باشد ندای آسمانی که از بالای منار در فضاء و اطراف طنین انداز می شود با راهنمایی خویش معرف سردر و ورودی و با حیاطی بهشت گون فضایی ربانی الهی را رقم می زند معمار همانطوری که از مصالح بوم آورد بهره می گیرد این حق را برای خود قائل می شود که از اندوخته معماران این مرزوبوم در گذشته در ساخت مکانی عبادی به نام مسجد بهره گیرد

۴-۴ گنبد :

اساس و اجرای گنبد زمینه ای از مقطع زیرین تا تارک گنبد، حرکت ذاتی و معنوی، بندگی انسان مخلص را به سوی حضرت حق و نقطه اوج پرستش الهی می رساند علت اصلی وجودی گنبد، عملکردی نمادین و سمبولگون است، نه نمادی مذهبی صرف؛ چرا که به تنهایی وی در همجواری و تلفیق با فضاهاى مذهبی در گذر زمان به خوبی نقشی تأثیرگذار و کاربردی داشته است گنبد، در قبل از اسلام در زمان اشکانیان برای پوشش فضاهاى گسترده و از اجتناب از ستون استفاده می شد در عین حال که سقفی است که فضای درون را از سرما و گرما حفظ می کند

تفکر اتحاد همدلی و برپایی نماز جماعت معمار ایرانی را بر آن داشت فضای را برای مسجد خلق کند که در حد توان بیشترین مخاطب را در خود جای دهد فضایی یک دست با کمترین ستون که هر بیننده ای با قرار گرفتن در دل این فضا که به واسطه اصل دعوت کنندگی تفکرارائه شده در دین اسلام، و قابلیت پوشش دهی گنبد، و انتخاب و قرار گیری سایر عناصر معماری توسط معمار ایرانی شکل گرفته است

نماد گنبد آسمان و مرکز آن و نماد محور جهان هست که تمام مراتب وجود را در عالم هستی با پروردگار یکتا مربوط می سازد (نصر، ۱۳۶۸) شکل خارجی گنبد کنایه از جمال و مناره نیز نماد جلال الهی است چرا که قوس ایرانی به سوی بالا حرکت دارد و به سمت آسمان و امر متعالی شعله می کشد. در واقع تحلیل و تأویل معانی نهفته در گنبد بدون توجه به نقش مقرنس ها و نقوش زیر آن و یا بدون توجه به نقش نور در فضا که از گریو گنبد اذن دخول می یابد، نمی تواند تأویلی کامل و صحیح باشد گنبد همیشه و در همه جا نقشی از آسمان است و این گنبد کروی که روی پایه های مکعبی قرار گرفته است به عنوان اتحاد آسمان و زمین فهم می شود. نماد امری مبهم و گنگ یا حاصل گرایی احساسی نیست، بلکه نماد زبان روح است

گنبد یکی از صور دیرین در معماری ایران است که از پیش از اسلام به وجود آمد و سیر تحولات متعددی را طی کرده

گنبد یکی از عناصر اصلی و مهم حکومتی بود به گونه ای که به نشانی از حکومت شاهنشاهی تبدیل گشته بود و این خدمت معمار ایرانی به ایدئولوژی اسلام است که نمادی که سالیان سال سمبل اقتدار، تمامیت خواهی، شکوه، جلال، و مایه فخر فروشی شاهان بود در عبادی ترین فضاها مکان و خانه خدا مورد استفاده قرار

تزیینات آنها نیز تکمله این بیان و فزاینده معنی است که ریشه در اعماق فرهنگ ایرانی و اسلامی دارد در این تحقیق سعی شد در حد توان به تاثیر پذیری معمار ایرانی، مسلمان در برابر ایدئولوژی اسلام و تبدیل ایدئولوژی اسلام به فن معماری پرداخته شود

نتیجه گیری:

..... با ظهور اسلام، ایرانیان و معماران مسلمان شده سعی نمودند تا در انجام دادن کارها برای رسیدن به کمالات انسانی حرکت نمایند و کارهای خود را اصیل و حکیمانه انجام دهند. و در امور اعم از فنی و سایر علوم توجه به جنبه های معنوی مبنای اصلی خلق اثر قرار گیرد و بهترین و جاودانه ترین آثار خود را با نقش خدا محوری به منصفه ظهور رسانند که در عین حال آرامش را نیز به مخاطب القاء کنند. معماران ایرانی اسلامی برگرفته از داد و ستد مابین ایدئولوژی اسلامی و فن ایرانی می باشد و یا به عبارتی روابطی است متقابل میان ایدئولوژی و فن

منابع و مراجع:

- ۱- مطهری، مرتضی (۱۳۵۷) روابط متقابل اسلام و ایران (ویرایش سوم) انتشارات صدرا
- ۲- کاظمی، سید محمد و کلانتری خلیل آباد، حسین (۱۳۹۰) ابزارهای پیام رسانی معنوی در معماری با تاکید بر

نقش ایدئولوژی اسلامی

۳- آیت الله زاده شیرازی (۱۳۶۱) ، سیری در شناخت هنر معماری ایران ، فصل نامه هنر شماره ۱

۴- بمانیان ، محمدرضا (۱۳۸۶) بررسی نقش خدا محوری در معماری مسلمانان ، نشریه بین المللی علوم مهندسی

دانشگاه علم و صنعت ایران شماره ۵

۵- رهنورد ، زهرا (۱۳۸۸) حکمت هنر اسلامی ، انتشارات سمت

۶- خاتمی ، محمود (۱۳۹۰) پیش درآمد فلسفه ای برای هنرایران ، نشر موسسه آثار هنری

۷- بمانیان ، محمدرضا وعظیمی ، سیده فاطمه (۱۳۸۹) انعکاس معانی منبعث از جهان بینی اسلامی در طراحی معماری ،

نشر فصل نامه شهر ایرانی